

Οικοδομώντας τον λογοτεχνικό γραμματισμό στη βαθμίδα του Δημοτικού. Στοιχεία διδακτικής του ποιητικού λόγου στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Λογοτεχνίας για τη Δημοτική Εκπαίδευση της Κύπρου

Αφροδίτη Αθανασοπούλου
Επίκουρη Καθηγήτρια Νεοελληνικής Φιλολογίας
Πανεπιστήμιο Κύπρου

Περίληψη

Η εργασία αυτή διαρθρώνεται σε δύο μέρη: στο πρώτο παρουσιάζεται η φιλοσοφία του Προγράμματος Σπουδών Λογοτεχνίας [ΠΣΛ] στην υποχρεωτική εκπαίδευση της Κύπρου, με έμφαση στη βαθμίδα του Δημοτικού, και το πώς οικοδομείται ο λογοτεχνικός γραμματισμός των μαθητών στη βαθμίδα αυτή, με έμφαση στη θεωρία και τη γραμματική του ποιητικού λόγου. Στο δεύτερο μέρος της εργασίας προσεγγίζονται ποιητικά κείμενα που ανήκουν στην ύλη του μαθήματος της λογοτεχνίας για τη Δημοτική Εκπαίδευση· η προσέγγιση γίνεται σύμφωνα με τη νέα μεθοδολογία της σύγκρισης / συνεξέτασης που προβλέπει το Αναλυτικό Πρόγραμμα, ώστε μέσα από τα ίδια κείμενα, *ενδοκειμενικά* και *διακειμενικά*, να αναδυθεί το ζητούμενο του γραμματισμού: το περιεχόμενο σε συνάρτηση με τα στοιχεία μορφής. (Το άρθρο διατηρεί το προφορικό ύφος της εισήγησης από την οποία προέκυψε).

Ξέρω ότι υπάρχουν στην εκπαίδευση φωτισμένοι δάσκαλοι που έχουν το «μεράκι» ή το «μικρόβιο» της λογοτεχνίας. Αλλά ακόμη ότι κι αυτοί που δεν «τό 'χουν», εκείνο που δεν έχουν πραγματικά είναι αυτοπεποίθηση, εμπιστοσύνη στις δυνατότητές τους. Κι αυτή η έλλειψη εμπιστοσύνης συχνά πηγάζει από ένα έλλειμμα στη γνώση, στην κατάρτιση: «δεν τό 'χω» σημαίνει δεν το *κατέχω* (όλοι είμαστε ικανοί, και χαρούμενοι, με αυτό που ξέρουμε). Ο φόβος για το αντικείμενο, για το κάθε αντικείμενο, πολύ περισσότερο για ένα αντικείμενο που είναι «ρευστό», πολύσημο, όπως η λογοτεχνία, η οποία επιδέχεται πολλές ερμηνείες και προσεγγίσεις από διάφορες οπτικές γωνίες, ο φόβος, ξαναλέω, για τη «σωστή ερμηνεία», την «ορθή απάντηση» του δασκάλου, κατά τη γνώμη μου, έχει την αρχή του στον φόβο που ο κάθε τωρινός δάσκαλος και δασκάλα ένιωσαν ως μαθητές: όταν έθεταν ερωτήσεις που κανένας δεν απαντούσε (ή δεν επέτρεπε καν να τεθούν), όταν σκέφτονταν προσεγγίσεις που κανένας δεν έβαζε στο τραπέζι για έλεγχο, όταν είχαν ιδέες να γράψουν «κάτι διαφορετικό» αλλά έπρεπε να γράψουν «το γνωστό». Αυτό που περιγράφω, εν ολίγοις, είναι μια αλυσίδα από φοβισμένους δασκάλους, που ήταν μαθητές άλλων φοβισμένων δασκάλων, που με τη σειρά τους ήταν μαθητές άλλων φοβισμένων δασκάλων, και πάει λέγοντας.

Από κάπου πρέπει να αρχίσουμε για να σπάσει αυτός ο φαύλος κύκλος του φόβου, το έλλειμμα κατάρτισης. Και νομίζω ότι αυτό το πρόγραμμα σπουδών, που πολύ συνοπτικά θα παρουσιάσω εδώ (βλ. αναλυτικά http://www.moec.gov.cy/analytika_programmata/analytika_programmata/logotechnia.pdf

και το δημοσίευμα Αθανασοπούλου-Μπαζούκης 2015), καλύπτει καταρχήν ένα μεγάλο κενό, για την ακρίβεια: ένα ακατανόητο χάσμα. Είδε την εκπαίδευση ως *συνεχές*, καταρρίπτοντας τα στεγανά μεταξύ των εκπαιδευτικών βαθμίδων και ανάμεσα στην «ακαδημαϊκή» φιλολογία και τη «σχολική» λογοτεχνία. Για πρώτη φορά δόθηκε στην εκπαίδευση ένα *ενιαίο* ΠΣ Λογοτεχνίας, επιστημονικά επικαιροποιημένο, που ξεκινάει από τη δημοτική εκπαίδευση, περνάει στη γυμνασιακή και ολοκληρώνεται στη λυκειακή, κατά τρόπο ώστε όποιος/όποια μετά αποφασίσει να εκπαιδευτεί σε «καθηγητικές» σχολές, στα παιδαγωγικά ή στη φιλοσοφική να έχει μια βάση γερή, που να του επιτρέπει να εντρυφήσει σε πιο ειδικά θέματα της επιστήμης του – κοντολογίς, να *εμβαθύνει*. Όστε, γυρίζοντας στο σχολείο ως εκπαιδευτικός πλέον, να έχει αποβάλει τον φόβο, να στηρίζεται καλά στις γνώσεις του, δηλαδή στα πόδια του. Αλλά και όποιος/-α δεν ακολουθήσει τέτοιες σχολές, δεν γίνει «δάσκαλος», να έχει απολαύσει το αντικείμενο στα σχολικά του χρόνια. Να μη το απεχθάνεται. Να μη θεωρεί την ανάγνωση ενός λογοτεχνικού βιβλίου χασούρα χρόνου. Και κυρίως να διαβάξει μετά λόγου, επιλεκτικά, όχι ως καταναλωτής «ευπώλητων» βιβλίων για την παραλία (βλ. τα διδακτικά εγχειρίδια *Ο λόγος ανάγκη της ψυχής*, http://www.schools.ac.cy/eyliko/mesi/Themata/logotechnia/didaktika_encheiridia.html).

Αυτό ήταν το στοίχημα: η κατάρτιση ενός ενιαίου προγράμματος σπουδών το οποίο θα επιστημονικοποιεί τη σχολική λογοτεχνία, εξασφαλίζοντας τους αναγκαίους και επαρκείς όρους για τη μεταφορά της έγκυρης ακαδημαϊκής γνώσης στη σχολική διδακτική πράξη (λαμβάνομένων υπόψη και των ιδιοτεροτήτων της τελευταίας). Όστε η διδακτική της λογοτεχνίας να μη θεωρείται «παραπαιδί» της φιλολογικής επιστήμης αλλά ως αναγκαίο και απαραίτητο συμπλήρωμά της, που, υπακούοντας σε συγκεκριμένους και αυστηρούς μεθοδολογικούς όρους και όχι στον μιμνηστικισμό του εμπειρισμού, να επιτρέπει τη «μετακένωση» ή «μετατόπιση» της έγκυρης επιστημονικής γνώσης για το αντικείμενο σε εγκύκλια παιδεία (προσιτή σε όλους κατά το δημοκρατικό και ουμανιστικό ιδεώδες). Από εκεί μέχρι την εφαρμογή ο δρόμος ήταν μακρύς, και όχι πάντα στρωμένος με ρόδα. Εδώ, ωστόσο, θέλω να πω δυο λόγια για την πρώτη κρίσιμη φάση, τη «γένεση» του Προγράμματος. Μιλώ ως καθ' ύλην αρμόδια, και εννοώ μ' αυτό: ως εκπαιδευτικός, *πριν* γίνω «ακαδημαϊκός», που είχε πολλά δει και πολλά πάθει και κακοπάθει από τη διδασκαλία του λογοτεχνικού μαθήματος σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης. Αλλά υπήρχαν και φωτεινές εξαιρέσεις: αξιόλογες προσπάθειες σύνταξης νέων Προγραμμάτων σπουδών για τη λογοτεχνία (όπως εκείνη της ομάδας Αποστολίδου-Χοντολίδου), λαμπρές εργασίες στη διδακτική της λογοτεχνίας από επιστήμονες όπως η Άντα Κατσίκη-Γκίβαλου, η Τζίνα Καλογήρου, η Μένη Κανατσούλη, η Σοφία Νικολαΐδου, η Σοφία Φρυδάκη και άλλοι πολλοί και πολλές (μερικές δουλειές αναφέρονται ενδεικτικά στη Βιβλιογραφία), αλλά και στιγμές, όπως το λέω: στιγμές έλλαμψης σε «συμβατικές επιμορφώσεις» όπως εκείνες που διοργάνωναν τα κατά τόπους ΠΕΚ (Περιφερειακά επιμορφωτικά κέντρα) – μια ιδέα που την οφείλουμε στον αείμνηστο Χρίστο Τσολάκη, έναν φωτισμένο και *άνθρωπο και δάσκαλο*, άλλωστε, αυτά τα δυο πάνε μαζί...

Συνεπώς, είναι παιδί πολλών ανθρώπων και ιδεών, και ο δικός μου λόγος ως συντάκτριας αυτού του προγράμματος σπουδών για τη λογοτεχνία. Αλλά είναι και λόγος ανεξάρτητος, όχι μιμητικός, «αναπαραγωγικός». Οι βασικές καινοτομίες,

τουτέστιν συνθέσεις που εισάγει η σύνταξη του ΠΣΛ στην εκπαίδευση την κυπριακή (αλλά κάλλιστα θα μπορούσε να είναι γενικότερα η ελληνική) συνοψίζονται στα ακόλουθα:

Η διάρθρωση είναι οικονομική, εξορθολογίζει και συστηματοποιεί προγενέστερες θεματικές διαιρέσεις της λογοτεχνικής ύλης. Τέσσερις βασικοί άξονες: Λογοτεχνία και Φύση, Λογοτεχνία και Κοινωνία/Ανθρώπινες Σχέσεις, Λογοτεχνία και Ιστορία/ Πολιτισμική Παράδοση, Λογοτεχνία και Φαντασία, που επιμερίζονται με γνώση και με τρόπο σε θεματικές ενότητες ανά επίπεδο τάξεων (αναφέρω εδώ εκείνες που εμπίπτουν στο Δημοτικό, για εκείνες του Γυμνασίου βλ. <http://www.schools.ac.cy/eyliko/mesi/Themata/logotechnia/index.html>).

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΥΛΗΣ - ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

θεματικός άξονας: **ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΦΥΣΗ**

Θεματικές ενότητες

- Α' και Β' τάξη: Γεω-φυσικό και Βιο-φυσικό περιβάλλον: θαλάσσιο, πεδινό και ορεινό περιβάλλον – ζώα της «άγριας φύσης» και κατοικίδια
- Γ' και Δ' τάξη: Ανθρωπο-γεωγραφία: παραδοσιακό και αστικό περιβάλλον – ο άνθρωπος της υπαίθρου και ο άνθρωπος της πόλης
- Ε' και ΣΤ' τάξη: Η σχέση μας με τη Φύση: φυσικός τρόπος ζωής και αθλητικό ιδεώδες – καταστροφή και προστασία του περιβάλλοντος

θεματ. άξονας: **ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ/ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ**

Θεματικές ενότητες

- Α' και Β' τάξη: Όλοι ίδιοι, όλοι διαφορετικοί (με έμφαση στη *σχολική ζωή*)
- Γ' και Δ' τάξη: Όλοι ίδιοι, όλοι διαφορετικοί (με έμφαση στην *οικογενειακή ζωή*)
- Ε' και ΣΤ' τάξη: Όλοι ίδιοι, όλοι διαφορετικοί (*ανθρώπινοι χαρακτήρες και σύγχρονη κοινωνική ζωή*)

θεματ. άξονας: **ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ / ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ**

Θεματικές ενότητες

- Α' και Β' τάξη: Λαογραφικά έθιμα – λαϊκές ιστορικές παραδόσεις (θρύλοι) – λαϊκή θρησκευτική ζωή
- Γ' και Δ' τάξη: Η ιστορία μέσα από τη λογοτεχνία – Εθνικές (και θρησκευτικές) επέτειοι
- Ε' και ΣΤ' τάξη: Η ιστορία του τόπου μου μέσα από τη λογοτεχνία, λαϊκή και έντεχνη

θεματ. άξονας: **ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ ΚΑΙ ΦΑΝΤΑΣΙΑ (ο «κόσμος της λογοτεχνίας»)**

Θεματικές ενότητες

- Α' και Β' τάξη: Φαντασία και χιούμορ
- Γ' και Δ' τάξη: Φαντασία και περιπέτεια
- Ε' και ΣΤ' τάξη: Επιστημονική φαντασία και «εικονική» πραγματικότητα

Διευκρίνιση: Η διάκριση των θεμάτων είναι σχηματική, δεδομένου ότι πολλά κείμενα συνδυάζουν αυτές τις πτυχές. Η λογική είναι η *βαθμιαία* μετάβαση των μαθητών από τα πιο εύκολα στα πιο σύνθετα κείμενα και ζητήματα που αφορούν είτε στις κοινωνικές σχέσεις (από το σχολείο και την οικογένεια στην ευρύτερη κοινωνία, με έμφαση στη διάσταση «όλοι ίδιοι, όλοι διαφορετικοί»), είτε στις σχέσεις της λογοτεχνίας με την ιστορία και την πολιτισμική παράδοση του τόπου, είτε στον κόσμο της φαντασίας και στα είδη της (χιούμορ, περιπέτεια, επιστημονική φαντασία), αναλόγως της ωριμότητάς τους από τις μικρότερες τάξεις του Δημοτικού στις μεγαλύτερες (προγυμνασιακές) τάξεις.

Αυτές οι ενότητες, δηλαδή, δεν είναι «στενός κορσές», όπως φαίνεται κι από τα διδακτικά σενάρια που έχουν αναρτηθεί στην ιστοσελίδα του Υπουργείου Παιδείας της Κύπρου για τη Δημοτική εκπαίδευση (<http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/logotechnia/index.html>) είναι όμως μια κοίτη· αναγκαία για να μη πελαγοδρομούμε, να έχουμε μπούσουλα και συντεταγμένες. «Όλη η ιστορία», έλεγε σε μια συνέντευξη ο βιρτουόζος του βιολιού Λεωνίδα Καβάκος, «όλη η ιστορία της μεγάλης τέχνης [και κάθε δημιουργικής προσπάθειας, θα πρόσθετα] αφορά σε κάτι φαινομενικά αντιφατικό: το πλαίσιο είναι πάντα αυστηρό, στενό θα μπορούσε να πει κανείς, αλλά μέσα σ' αυτό το πλαίσιο οργιάζει η δημιουργική φαντασία». Αυτό νομίζω γίνεται μέσα στο πλαίσιο του «δομημένου» Αναλυτικού.

Μια άλλη βασική καινοτομία του Προγράμματος είναι η **μέθοδος διδασκαλίας**, που δίνει έμφαση στη **συνεξέταση-σύγκριση των κειμένων** (και άλλων μορφών τέχνης) σε μια *ιστορική* και *διαθεματική* προοπτική, καθώς επίσης και η οργανική ένταξη στο μάθημα δραστηριοτήτων **δημιουργικής ανάγνωσης και γραφής** με άλλα λόγια, δίνεται έμφαση στη δημιουργική σχέση των μαθητών με τη λογοτεχνία, *μεθοδικά και στοχευμένα*: συνδυαστικές ερωτήσεις που προϋποθέτουν ομαδική συνεργασία, ασκήσεις «μεταγραφής», ήτοι δημιουργικές αναπλάσεις του πρωτοτύπου, *κριτικές* αναγνώσεις και παρουσιάσεις βιβλίων μέσα στην τάξη, προσωπική δημιουργική γραφή, ερευνητικά project γύρω από θέματα λογοτεχνίας με λελογισμένη χρήση του διαδικτύου και αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών, λογοτεχνικοί διαγωνισμοί και ιστολόγια. Ο απώτερος στόχος είναι προφανής: μέσα από αυτή τη δημιουργική (αμιλλητική) σχέση με τα κείμενα να δοθεί κίνητρο για τη φιλιαναγνωσία και *εκτός* σχολείου.

Αλλά το πραγματικά «καινοφανές» του ενιαίου ΠΣ Λογοτεχνίας είναι ότι εισάγει... το αυτονόητο· αυτό που θα έπρεπε κανονικά να αποτελεί πρώτη προδιαγραφή κάθε αναλυτικού προγράμματος για το μάθημα της λογοτεχνίας: τον λογοτεχνικό γραμματισμό. Δεν ήταν ότι τα παιδιά δεν διδάσκονταν στοιχεία ιστορίας και θεωρίας της λογοτεχνίας (περισσότερο θεωρίας παρά ιστορίας) στο παρελθόν. Ήταν ότι αυτή η διδαχή στηριζόταν σε μια μεγάλη, ή πολλές παρεξηγήσεις. Στη βαθμίδα της Μέσης εκπαίδευσης είχε καταντήσει «τυφλοσούρτης» έτοιμων φυλλαδίων με δυσνόητους, αφηγηματολογικούς ως επί το πλείστον, όρους, αντιγραμμένους *ακριβώς όπως βρίσκονταν* σε εξειδικευμένα έως πολύ εξειδικευμένα συγγράμματα ή βοηθήματα. Η συμπεριφορά αυτή καταστρατηγούσε τον όρο εκ των ων ουκ άνευ από τον οποίο κρίνεται η επιτυχία ή η αποτυχία ενός εκπαιδευτικού συστήματος εν συνόλω: τη *μετατόπιση* της έγκυρης επιστημονικής γνώσης σε σχολική γνώση-διδασκαλία. Στο Λύκειο, ειδικά

στην Γ΄ ταλαιπωρημένη τάξη (ίσως την πιο ταλανισμένη από καταβολής πανελληνίων και παγκυπρίων εξετάσεων), το πράγμα -ακόμα- φτάνει στο μη παρέκει: σε μια μανιέρα, όπου σχεδόν κανείς δεν καταλαβαίνει τίποτα, εκτός από ένα: η συνταγή της επιτυχίας είναι η αποστήθιση! Το πολυπόθητο εισιτήριο, με άλλα λόγια, για τον «ναό της γνώσης» στο ανώτερο επίπεδο, το Πανεπιστήμιο, είναι *το σαράκι* κάθε γνώσης: η μιμητική-παθητική αναπαραγωγή. Πώς λοιπόν να μη παραλαμβάνουμε, όπως διατείνονται πλείστοι συνάδελφοί μου (και έχουν δίκιο), ουσιαστικά «αγράμματους» μαθητές, αφού οι ίδιοι εμείς τους έχουμε καταστήσει ανίκανους για οποιαδήποτε κριτική, δημιουργική, αναστοχαστική, εν ολίγοις ενεργητική στάση απέναντι στη γνώση;

Ξαναγουρίζω στην αρχή. Στη θεμελιακή βαθμίδα, το Δημοτικό, η μεγάλη παρεξήγηση σχετικά με το μάθημα της λογοτεχνίας ήταν, και ενδεχομένως παραμένει για μια κρίσιμη μάζα εκπαιδευτικών, η «αισθητική απόλαυση» και η «γλωσσική αγωγή». Δεν λέω, φυσικά, ότι δεν υπάρχει αισθητική απόλαυση στα λογοτεχνικά κείμενα, ή ότι αυτά δεν συμβάλλουν, δραστικά, στη γλωσσική αγωγή. Λέω ότι ο τρόπος που εννοούμε –και κυρίως κάναμε μέχρι πρότινος πράξη– αυτά τα δύο είναι ασύμβατος με τη φύση της Λογοτεχνίας. Η οποία φύση της λογοτεχνίας έχει πολύ συγκεκριμένους όρους (το «πλάισιο» που λέγαμε παραπάνω) για να μεταδώσει απόλαυση στον αναγνώστη και να συμβάλει στη γλωσσική του εκτέλεση (ευαισθησία). Σχηματοποιώντας, αυτοί οι όροι εμπίπτουν στον ίδιο κοινό παρονομαστή: τη σχέση μορφής – περιεχομένου, για την ακρίβεια την *άρρηκτη* σχέση μορφής – περιεχομένου στη λογοτεχνία. Εκείνο που έβλεπα (ακούγοντας μαθήματα, κοιτάζοντας βοηθήματα, διαβάζοντας προηγούμενα Αναλυτικά Προγράμματα) να έχει παραμεληθεί από τη διδασκαλία της λογοτεχνίας στο σχολείο, και δη στο Δημοτικό, ήταν ακριβώς η μορφή. Η έμφαση δινόταν στο περιεχόμενο, στο «θέμα», στο γνωστικό και κυρίως το αξιακό περιεχόμενο (: αυτή ήταν η σημασία της «αισθητικής απόλαυσης» ουσιαστικά), και καθόλου ή σχεδόν καθόλου στο πώς αυτό το περιεχόμενο εκφραζόταν διά των συγγραφικών επιλογών-τεχνικών. Όμως, αν το πάρουμε κατά γράμμα, «αισθητική» απόλαυση σημαίνει, ούτε λίγο ούτε πολύ, μορφή.

Το να εισαγάγει κανείς αυτή την ιδέα στην υποχρεωτική εκπαίδευση (δημοτικό και γυμνάσιο) δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Όχι μόνο γιατί, λέγοντας «αισθητική απόλαυση» και εννοώντας αξίες (ηθικοδιδασχία), ο καθένας έχει την ελευθέρας να λέει και να ερμηνεύει ό,τι θέλει όπως θέλει – κοντολογίς, να κάνει του κεφαλιού του. Αλλά και γιατί τα ωρολόγια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, στοιβάζοντας αδιαφοροποίητα κάτω από την ομπρέλα «νέα ελληνικά» ή «γλώσσα» και τη λογοτεχνία, διαιώνιζαν την παρεξήγηση. Το να βλέπει όμως κανείς τη λογοτεχνία ως θεραπευτική της «γλωσσικής αγωγής», κοντολογίς ως δεκανίκι της γλωσσικής διδασκαλίας και μόνο είναι ένας εύκολος ή εύσχημος τρόπος να παρακάμψει (ή να παραβλέψει) το εξόφθαλμο: ότι η μορφή ιδιαίτερα στη λογοτεχνία «σημαίνει» περιεχόμενο, είναι το μήνυμα για να χρησιμοποιήσω ένα κοινόχρηστο σλόγκαν. Κι ότι χωρίς *λογοτεχνική μορφή* «λογοτεχνία» δεν υπάρχει: χωρίς αυτή, το «κείμενο» δεν ξεχωρίζει από ένα συνταγολόγιο, ή μία είδηση, ή ένα άρθρο σε εφημερίδα. Γι' αυτό προτάθηκε αυτοτελής ΑΠ για τη Λογοτεχνία· όχι για να κόψει τους δεσμούς από τη γλώσσα αλλά για να δείξει ακριβώς αυτούς τους δεσμούς: ότι η λογοτεχνία δεν ταυτίζεται με τη γλώσσα αλλά φτιάχνει από αυτήν μια νέα γλώσσα με τους

δικούς της νόμους και αρχές, που συχνά έρχονται σε αντίθεση με τους κοινούς της τρέχουσας γλωσσικής επικοινωνίας.

Με αυτά τα δεδομένα, το ΠΣΛ έπρεπε κυριολεκτικά να θεμελιώσει τη σχέση: να εισαγάγει, σταδιακά, από τα απλούστερα στα πιο σύνθετα, στοιχεία «γραμματικής» της λογοτεχνικής γλώσσας και στοιχεία ιστορίας και θεωρίας των λογοτεχνικών κειμενικών ειδών. Κι αυτό έκανε «δομημένα», ως όφειλε, και «σπειροειδώς». Παραθέτω εδώ μόνο τα σχετικά που αφορούν στον λογοτεχνικό γραμματισμό για το Δημοτικό, αναγκαστικά σχηματοποιημένα για οικονομία χώρου (η περιγραφή γίνεται από τις πιο απλές στις πιο σύνθετες δεξιότητες που θα πρέπει σταδιακά να αποκτήσουν οι μαθητές από τις μικρότερες στις μεγαλύτερες τάξεις).

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΣ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΣ – ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

Στοιχεία του ποιητικού λόγου

Οι μαθητές/-τριες να αποκτήσουν αίσθηση των όρων του λογοτεχνικού παιχνιδιού παίζοντας καταρχήν με τις λέξεις, τους ήχους, τις σημασίες (λογοπαίγνια, γλωσσοδέτες, ακροστιχίδες, ρίμες κ.ο.κ.)

Να αναγνωρίζουν στοιχειωδώς την ποιητική «πρόταση» (στίχος, ημιστίχιο, στροφή), βασικούς τύπους ομοιοκαταληξίας, βασικά μέτρα (π.χ. 15σ.) συνεξετάζοντας κείμενα της δημοτικής και της επώνυμης ποίησης.

Να διακρίνουν ανάμεσα σε έμμετρα ομοιοκατάληκτα ποιήματα και ποιήματα σε ελεύθερο στίχο, και να καταλαβαίνουν ότι τα πρώτα ανήκουν στην «παλαιότερη» λογοτεχνία, ενώ τα δεύτερα είναι «μοντέρνα».

Στοιχεία του αφηγηματικού λόγου

Να ξεχωρίζουν ανάμεσα σε παραδοσιακά, νεότερα και σύγχρονα «ανατρεπτικά» παραμύθια από στοιχεία εσωτερικά, και πιο συγκεκριμένα:

α) συγκρίνοντας παραμύθια από διάφορες χώρες να εντοπίζουν τα κοινά στοιχεία: ρόλοι («λειτουργίες» κατά Propp: σύμμαχος, αντίμαχος, βοηθός, ψευτοήρωας κ.ά.), μοτίβα (το «δάσος», η αδύνατη «παραγγελία», το «μαγικό φίλτρο», κ.ο.κ.) εκφραστικοί τρόποι («φόρμουλες»: *μια φορά κι έναν καιρό...*), υπερφυσικά στοιχεία, χωροχρόνος, δοκιμασίες - happy end·

β) συγκρίνοντας παραμύθια από διαφορετικές εποχές να εντοπίζουν τις διαφορές ως προς το περιεχόμενο και τη μορφή και να τις συνδέουν με την εποχή και το πολιτισμικό πλαίσιο παραγωγής τους.

Να διακρίνουν τον «αφηγητή» και τους «ήρωες» μιας ιστορίας, τους πρωταγωνιστές από τα δευτερεύοντα πρόσωπα, και να είναι σε θέση να χωρίζουν μια ιστορία σε «σκηνές» ή «επεισόδια» (όχι σε παραγράφους).

Διαθεματικότητα / Διακαλλιτεχνικότητα

Να μπορούν να συγκρίνουν τα κείμενα μεταξύ τους με άξονα ένα θέμα, ένα μορφικό στοιχείο κ.ο.κ.

Να αξιοποιούν γνώσεις από άλλα διδακτικά αντικείμενα (π.χ. την ιστορία, τη γλώσσα κλπ.) για τον φωτισμό όψεων των λογοτεχνικών κειμένων που εξετάζουν.

Να συγκρίνουν λογοτεχνικά κείμενα με άλλες μορφές τέχνης (εικαστικά έργα, κινηματογράφος, θέατρο, μουσική) και να αντιλαμβάνονται τις διαφορές τους, αλλά και τη μεταξύ τους «συνομιλία» σε μια διαθεματική και ιστορική προοπτική.

Δημιουργική ανάγνωση και γραφή

Να ασκηθούν στη *δημιουργική ανάγνωση* μέσα από βιβλιοπαρουσιάσεις, ατομικά ή σε ομάδες, επιχειρηματολογώντας για τα στοιχεία που τους άρεσαν ή όχι μπροστά στους συμμαθητές τους.

Να γίνονται εξελικτικά *κριτικοί αναγνώστες*: να αντιλαμβάνονται την πολυσημία των λογοτεχνικών κειμένων και την πολλαπλότητα των ερμηνειών, σε συνθήκες δημοκρατικού διαλόγου και σεβασμού στην (τεκμηριωμένη) άποψη του άλλου.

Να ασκηθούν στη *δημιουργική γραφή* αξιολογώντας το αισθητικό αποτέλεσμα με συγκεκριμένα κριτήρια: αντιστοιχία με τις συμβάσεις των λογοτεχνικών ειδών και βαθμός πρωτοτυπίας. Ενδεικτικές ασκήσεις δημιουργικής γραφής (μεθοδευμένα με την καθοδήγηση του διδάσκοντα, βλ. πιο αναλυτικά Σουλιώτης κ.ά. 2012):

- ✓ σύνθεση στίχων κατά το πρότυπο των δημοτικών τραγουδιών, της έμμετρης και της μοντέρνας ποίησης
- ✓ συγγραφή μύθων και παραμυθιών που να αντιστοιχούν στην τυπική μορφολογία κάθε είδους
- ✓ συγγραφή διηγημάτων με βάση τα τυπικά γνωρίσματα του είδους
- ✓ μεταγραφή μιας ιστορίας σε ποίημα και αντίστροφα, τηρώντας τις συμβάσεις των λογοτεχνικών ειδών
- ✓ επανασχεδιασμός ενός κειμένου: αλλαγή της πλοκής, του λογοτεχνικού ήρωα, συνδυασμός ιστοριών για τη δημιουργία μιας νέας, κ.ο.κ.

Πριν περάσω στην ανάλυση των παραδειγμάτων, θα ήθελα να ολοκληρώσω αυτή την εισήγηση με ορισμένες προτρεπτικές σκέψεις: Έχω την πεποίθηση ότι το πρόταγμα της εισαγωγής του αναγκαίου για την εγκύκλια λογοτεχνική μόρφωση των μαθητών δεν αποτελεί ένα «χαμένο στοίχημα». Υπάρχει βέβαια πολλή δουλειά ακόμη να γίνει για να εμπεδωθεί το πρόγραμμα, να ριζώσει ο λογοτεχνικός γραμματισμός ως *νοοτροπία* στη διδακτική πρακτική. Πέρα από την καλή τύχη μιας ολιγάριθμης ομάδας εργασίας, που ωστόσο η δυναμικότητα, η επάρκεια, ο ενθουσιασμός και η ακάματη εργατικότητα των μελών της την καθιστά δύναμη πυρός, χρειάζεται και βούληση, πολιτική και συναδελφική. Θα μπορούσα να μιλήσω επί μακρόν για την πρώτη, την πολιτική βούληση. Αλλά, ως γνωστόν, η «πολιτική» ποτέ δεν βοήθησε μια προσπάθεια πνευματική, γιατί αυτή χρειάζεται χρόνο, αργεί να ζυμωθεί και να αποδώσει, ενώ η πολιτική είναι καιροσκοπική, το «εδώ και τώρα» είναι το δικό της θυσιαστήριο. Δεν μένει παρά η συναδελφική αρωγή.

Ας ανασκουμπωθούμε και ας συνεργαστούμε. Ας μη τα περιμένουμε όλα έτοιμα. Ας αναλάβουμε πρωτοβουλίες, όπως η πολύ καλή ιδέα για μια ψηφιακή πλατφόρμα, ένα φόρουμ ιδεών και καλών πρακτικών στη διδασκαλία του μαθήματος που θα μπορούν να μοιράζονται όλοι οι εκπαιδευτικοί. Αλλά προσοχή! χρειάζεται, πάντα, επιστημονικός έλεγχος. Μπορεί κανείς να παρακάμψει τα αργά

αντανακλαστικά των θεσμικών διαδικασιών και να φτιάξει με συναδέλφους του μια πλατφόρμα, αλλά δεν μπορεί να παρακάμψει την ποιότητα. Και ο ποιοτικός έλεγχος αισθάνομαι ότι είναι ακόμα, σε αυτό το στάδιο, κάτι περισσότερο από αναγκαίος, υποχρεωτικός. Είναι γι' αυτό απαραίτητη η συνδρομή των ειδικών. Κι επίσης να κρατηθεί ο διάυλος ανοιχτός, να ανταλλάσσουμε αμοιβαία καλές πρακτικές με συναδέλφους στην Ελλάδα, στην οποία, παρά την κρίση, ίσως μάλιστα λόγω αυτής, γίνονται σπουδαία πράγματα. Αλλά το άνοιγμα, πρωτίστως, πρέπει να συμπεριλάβει εμάς: ας πάσουμε να διαγωνίζουμε, ακόμα, τα στεγανά ανάμεσα στη δημοτική και στη μέση εκπαίδευση. Ας επικοινωνήσουμε μεταξύ μας και ας κοινωνήσουμε καλές πρακτικές εκατέρωθεν. Οι πιο ωφελημένοι απ' αυτό θα είναι οι ίδιοι οι μαθητές μας, που ούτως ή άλλως είναι ο κρίσιμος κρίκος του συστήματος: οι μαθητές που φτιάχνουμε στο δημοτικό, θα είναι αναπόφευκτα οι μαθητές του γυμνασίου αύριο. Έτσι, καλλιεργώντας *από κοινού* ευαίσθητους και κριτικούς αναγνώστες της καλής λογοτεχνίας, παλαιότερης και σύγχρονης, ξένης και ελληνικής, κλασικής και σημερινής, ίσως αναγκάσουμε και το τελευταίο οχυρό, του Λυκείου, να πέσει: εννοώ να καταρρεύσει από μόνο του, ως σύστημα αναχρονιστικό (εξετασιοκεντρικό) και ασύμβατο με τις ανάγκες και τις δεξιότητες στον λογοτεχνικό γραμματισμό που προωθεί το ΠΣΛ στην υποχρεωτική εκπαίδευση.

Την εισήγηση αυτή αφιερώνω στη μνήμη του Μίμη Σουλιώτη, ενός πραγματικά «μεγάλου» εκλιπόντα όπως φανερώνει το κενό που άφησε.

*

Παραδείγματα εφαρμογής

Δεδομένου ότι στη βαθμίδα του Δημοτικού εκκρεμούν ακόμη τα νέα διδακτικά εγχειρίδια, τα κειμενικά παραδείγματα αντλούνται από τα υφιστάμενα βιβλία της σειράς *Με λογισμό και μ' όνειρο*. Προσεγγίζονται ωστόσο σύμφωνα με τη νέα μεθοδολογία της σύγκρισης / συνεξέτασης των κειμένων που προκρίνει το ΠΣΛ. Οι ερωτήσεις που συνοδεύουν τα κείμενα, και που είναι προφανώς *ενδεικτικές*, αποσκοπούν στην ανάδειξη του γνωστικού και αξιακού περιεχομένου παράλληλα με την καλλιέργεια δεξιοτήτων που αφορούν στον λογοτεχνικό και γενικότερο κριτικό εγγραμματισμό των μαθητών. Η έμφαση δίνεται στη συνάρτηση μορφής – περιεχομένου. Σε αγκύλες δίνεται ένα σχόλιο κατεύθυνσης για το πού αποσκοπεί η ερώτηση (είναι παράλληλα και ένας δείκτης για την πορεία διδασκαλίας).

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ Α. (για το επίπεδο τάξεων Γ΄+Δ΄ Δημοτικού)

Θεματικοί άξονες: ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ & ΚΟΙΝΩΝΙΑ / ΑΝΘΡΩΠΙΝΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ (ενότητα: Οικογενειακή ζωή) – ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ & ΙΣΤΟΡΙΑ / ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ (ενότητα: Θρησκευτικές επέτειοι), σε συνάφεια με αίσθηση και εμπέδωση ρυθμού ως ειδικότερο στόχο ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟΥ ΓΡΑΜΜΑΤΙΣΜΟΥ

(1) Λαϊκό νανούρισμα	(2) Ύπνε μου, έπαρέ μου το
<p>Έλα, νύπνε,¹ κι έπαρέ το² και γλυκά αποκοίμισέ το.</p> <p>Έλα, νύπνε, μερωτή³ μου, μέρωσέ μου το παιδί μου.</p> <p>Δώσ' του, Παναγία, χρόνοι, να γενεί παππούς μ' αγγόνι.</p> <p>Νάνι το παιδί μου, νάνι, κι όπου τού πονεί να γειάνει⁴.</p> <p>Που κοιμάται και μερώνει και ξυπνά και μεγαλώνει.</p> <p>Που κοιμάται σαν αρνάκι Το γλυκό μου μωρουδάκι.</p> <p><i>Από το ανθολόγιο Ε΄+ΣΤ΄ Δημοτ., 229</i></p>	<p>Ύπνε μου κι έπαρέ μου το, κι άμε το στα περβόλια και την ποδιά του¹ γέμισε τριαντάφυλλα και ρόδα. Τα ρόδα νά 'ν' της μάνας του, τα μήλα του κυρού² του και τ' άσπρα τα τριαντάφυλλα νά 'ναι του σάντουλου³ του. Ο ύπνος τρέφει τα μωρά κι ο κάμπος τα βοσκάρια⁴, κι εμένα το παιδάκι μου το τρέφουνε τα χάδια. Ο ύπνος μου στα μάτια σου κι η γειά⁵ στην κεφαλή σου κι η αγρυπνιά στον κύρη σου να κάμει το προικί σου. Κοιμήσου που στον γάμο σου, στ' αρραβωνιάσματά σου, θ' ανοίξουν ρόδα και ανθοί μέσα στην κάμαρά σου. Τα χιόνια αλεύρια θα γενούν και τα βουνά δαμάλια⁶ κι η θάλασσα γλυκό κρασί να πιούν τα παλικάρια.</p> <p><i>Από το ανθολόγιο Γ΄+Δ΄ Δημοτ., 66</i></p> <p>¹ποδιά: εδώ, αγκαλιά·²κυρού: κύρη, πατέρα·³σάντουλου: νονού·⁴βοσκάρια: αυτά που βόσκουν·⁵γειά: υγεία·⁶δαμάλια: μοςχάρια</p>
<p>¹νύπνε: ύπνε ²έπαρέ το: πάρ' το·³μερωτή: που ημερώνεις, χαρίζεις ηρεμία ⁴γειάνει: γιατρευτεί</p>	<p>(3) Κ. Βάρναλης, «Η μάνα του Χριστού»</p> <p>Φεύγεις πάνου στην άνοιξη, γιέ μου καλέ μου, Άνοιξη μου γλυκιά, γυρισμό που δεν έχεις. Η ομορφιά σου βασίλεψε κίτρινη, γιέ μου, δεν μιλάς, δεν κοιτάς, πώς μαδιέμαι γλυκέ μου!</p> <p><i>Από το ανθολόγιο Γ΄+Δ΄ Δημοτ., 82</i></p>

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΥ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

1. Τα νανουρίσματα **1**, **2** αναφέρονται σε αγόρι ή κορίτσι, και από τι το καταλαβαίνετε; [οι μαθητές πρέπει να εντοπίσουν τη συγκεκριμένη λέξη σε κάθε νανούρισμα που κάνει αδιαφιλονίκητη την απάντηση: «παππούς» στο νανούρισμα 1 – «προικί» στο νανούρισμα 2]
2. Κυκλώστε όσες λέξεις στο νανούρισμα **2** αναφέρονται στη φύση. Γιατί είναι τόσο πολλές; (για να απαντήσετε σκεφτείτε πού ζούσαν παλαιά οι άνθρωποι) [πολιτισμική εγγραμματοσύνη: τα δημοτικά τραγούδια/νανουρίσματα αναφέρονται σε κοινωνίες αγροτικές, όπου οι άνθρωποι ζουν σε στενή σχέση με τη φύση]
3. Τι συμβαίνει στους δύο τελευταίους στίχους του νανουρίσματος **2**; Προσπαθήστε να εξηγήσετε τι ακριβώς σημαίνουν. [εμπέδωση της μεταφορικής χρήσης της γλώσσας στη δημοτική ποίηση]
4. «η ομορφιά σου βασίλεψε κίτρινη» (ποίημα **3**). Τι σας φέρνει στο νου το «βασίλεψε» και το «κίτρινη»; [εμπέδωση μεταφορών στην επώνυμη ποίηση, ο ποιητής παίζει με τις ιδιότητες του ήλιου]
5. Το ποίημα του Βάρναλη θα το λέγατε νανούρισμα; Αιτιολογήστε την απάντησή σας.
6. Αριθμήστε τις συλλαβές κάθε στίχου στα νανουρίσματα. Ποιες συλλαβές τονίζονται στα νανούρισμα **1** και ποιες στο νανούρισμα **2**; Ο ρυθμός αλλάζει; Δοκιμάστε να απαγγείλετε το κάθε νανούρισμα με βάση τον ρυθμό του: τι αίσθημα σας προκαλεί; [στο 1 τονίζονται οι μονές, στο 2 οι ζυγές – ο τροχαϊκός ρυθμός του πρώτου είναι γοργός, πρόκειται για «ταχάρισμα», ο ιαμβικός ρυθμός του δεύτερου είναι πιο ήρεμος, πιο «νανουριστικός»]
7. Ποιες συλλαβές τονίζονται στη «Μάνα του Χριστού»; Τι εντύπωση σας προκαλεί αυτός ο ρυθμός όταν απαγγέλλετε το ποίημα; [ο ρυθμός είναι ανά 3 συλλαβές, ακούγεται σαν λυγμός – μόνη εξαίρεση το «πώς» στον τελευταίο στίχο, επίτηδες: κορυφώνει την ένταση, η μάνα κραυγάζει]

ΔΙΑΘΕΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ

8. Ο Βάρναλης επιγράφει το ποίημά του «Η μάνα του Χριστού»: συγκρίνετε το ποίημα με το περιεχόμενο (και τη μελωδία) του «Ω γλυκύ μου έαρ» και άλλων ύμνων της Παναγίας που ψάλλονται στην εκκλησία τη Μεγάλη Παρασκευή.
9. «μαδιέμαι» σημαίνει ξεριζώνω τα μαλλιά μου: αναζητήστε περιγραφές και εικόνες για το πώς θρηνούσαν οι γυναίκες τα αγαπημένα τους πρόσωπα από την αρχαία εποχή.

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ Β. (για το επίπεδο τάξεων Ε΄+ΣΤ΄ Δημοτικού)

Θεματικός άξονας: ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ & ΙΣΤΟΡΙΑ / ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

Θεματική ενότητα: «Η ιστορία μέσα από τη λογοτεχνία»

<p>(1) Κ. Καρνωτάκης, «Ο Διάκος»</p> <p>Μέρα του Απρίλη πράσινο λάμπος,¹ γελούσε ο κάμπος με το τριφύλλι.</p> <p>Ως την εφίλει² το πρωινό θάμπος³, η φύση σάμπως⁴ γλυκά να ομίλει.</p> <p>Εκελαδούσαν πουλιά, πετώντας όλο πιο πάνω.</p> <p>Τ' άνθη ευωδούσαν κι είπε απορώντας: «Πώς να πεθάνω;».</p> <p><i>Από το ανθολόγιο Γ΄+Δ΄ Δημοτ., 97</i></p> <p>¹λάμπος: φως, λάμψη ²εφίλει: φιλούσε· ³θάμπος: θάμπωμα, εδώ πρωινή πάχνη ⁴σάμπως: σαν να</p>	<p>(2) Δ. Σολωμός, <i>Ελεύθεροι Πολιορκημένοι</i>, β΄ σχεδιάσμα [το επεισόδιο του «Πειρασμού»]</p> <p>Ο Απρίλης με τον Έρωτα χορεύουν και γελούνε, κι όσ' άνθη βγαίνουν και καρποί τόσ' άρματα σε κλειούνε.¹</p> <p>.....</p> <p>Λευκό βουνάκι πρόβατα κινούμενο βελάζει, και μες στη θάλασσα βαθιά ξαναπετιέται πάλι, π' ολονυχτίς εσύσμιξε² με τ' ουρανού τα κάλλη³. Και μες στις λίμνης τα νερά, όπ' έφθασε μ' ασπούδα⁴, έπαιξε με τον ίσκιο της γαλάζια πεταλούδα, που ευάδιασε τον ύπνο της μέσα στον άγριο κρίνο· το σκουληκάκι βρίσκεται σ' ώρα γλυκιά κι εκείνο. Μάγεμα η φύσις κι όνειρο στην ομορφιά και χάρη, η μαύρη πέτρα ολόχρυση και το ξερό χορτάρι. Με χίλιες βρύσες χύνεται, με χίλιες γλώσσες κρένει⁵. όποιος πεθάνει σήμερα χίλιες φορές πεθαίνει.</p> <p><i>Από το ανθολόγιο Ε΄+ΣΤ΄ Δημοτ., 191</i></p> <p>¹κλειούνε: κλείνουν, πολιορκούν·²εσύσμιξε: έσμιξε· ³κάλλη: ομορφιά· ⁴ασπούδα (< σπουδή): βιασύνη, γρηγοράδα·⁴κρένει:λέει</p>
---	--

<p>(3) Ν. Βρεττάκος, «Η Ειρήνη, ο Ιησούς και το πουλί»</p> <p>Καθόταν ο Ιησούς κοντά στο ποτάμι, στη ρίζα ενός δέντρου και περίμενε τη μητέρα του. Δίπλα στ' αυτί του, πάνω σ' ένα κλαδί, που η πνοή του φωτός περισσότερο παρά το αγεράκι το σάλευε ανάλαφρα, κελάηδαγε, αμέριμνο, ένα πουλί. Απ' το ράμφος του έσταζαν διάφανες τρύλλιες¹ στο ποτάμι που κύλαγε. Χαμογελούσε ο Ιησούς. Περμένανε τη μητέρα του να τους φέρει δυο δάχτυλα μαύρο ψωμί. Η ζωή είναι όμορφη.</p> <p><i>Από το ανθολόγιο Γ΄+Δ΄ Δημοτ., 68</i></p> <p>¹τρύλλιες: κελαηδήματα·²εφίλει: φιλούσε·³θάμπος: θάμπωμα, εδώ πρωινή πάχνη ⁴σάμπως: σαν να</p>	<p>(4) Δ. Σολωμός, <i>Ελεύθεροι Πολιορκημένοι</i> [η αρχή του β΄ σχεδίασματος]</p> <p>Άκρα¹ του τάφου σιωπή στον κάμπο βασιλεύει· λαλεί πουλί, παίρνει σπυρί, κι η μάνα το ζηλεύει. Τα μάτια η πείνα εμαύρισε· στα μάτια η μάνα μνέει². στέκει ο Σουλιώτης ο καλός³ παράμερα και κλαίει: «Ερμ⁴ τουφέκι σκοτεινό, τί⁵ σ' έχω 'γώ στο χέρι; Οπού⁶ συ μου 'γινες βαρύ κι ο Αγαρηνός⁷ το ξέρει».</p> <p><i>Από το ανθολόγιο Γ΄+Δ΄ Δημοτ., 95</i></p> <p>¹άκρα: απόλυτη·²μνέει: ορκίζεται·³καλός: εδώ με τη σημασία του «γενναίος», της ηθικής ομορφιάς·⁴έρμο: έρημο·⁵τι: γιατί·⁶οπού: αφού·⁷Αγαρηνός: Τούρκος</p>
--	--

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΥΝΔΥΑΣΜΟΥ ΤΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

1. Συγκρίνετε το σκηνικό των παραπάνω ποιημάτων: τι παρατηρείτε; [όλα διαδραματίζονται στη φύση]
2. Πώς διαλέγονται τα ποιήματα **1-2** και **3-4**; α) Βρείτε κοινά στοιχεία που τα «δένουν». β) Εξετάστε με στοιχεία από τα ποιήματα αν οι πρωταγωνιστές τους έχουν την ίδια διάθεση [ναι στα ποιήματα 1-2, όχι στα ποιήματα 3-4]
3. Ποιος είναι ο «Διάκος» στον τίτλο του ποιήματος **2**; Υπάρχει μια παράδοση –ένα «ιστορικό ανέκδοτο»– σχετικά με τον θάνατό του. Αποδείξτε ότι το ποίημα **1** είναι ποιητική μεταγραφή αυτού του θρύλου. [διαθεματική σύνδεση με την ιστορία· οι μαθητές θα πρέπει να ταυτοποιήσουν τον ήρωα και να αναζητήσουν την παράδοση σε ιστορικά βιβλία/πηγές και κατόπιν να την αντιπαραβάλουν με το ποίημα του Καρυωτάκη]
4. Με βάση τις ιστορικές σας γνώσεις, σε ποιους είναι αφιερωμένα τα ποιήματα **1, 2, 4**; Από τι φανερώνεται ο ηρωισμός τους στα παραπάνω ποιήματα και σε ποιους κυρίως στίχους; [στους τελευταίους των ποιημάτων 1, 2 και σε όλο το 4 – ο ηρωισμός των απλών αυτών αγωνιστών της Επανάστασης έγκειται στην αυτοθυσία, στον οικειοθελή θάνατο, ενώ η ζωή -ειδικά την άνοιξη- είναι τόσο γλυκιά. Σημαίνει ότι η αξία της ελευθερίας είναι πολύ σπουδαία. Η ανάδειξη αυτού του αξιακού περιεχομένου διευκολύνεται αν οι μαθητές κάνουν τον συσχετισμό με το περιεχόμενο του ποιήματος **3**, ειδικά με το κλείσιμό του]
5. Συνεξετάστε τις φράσεις «μαύρο ψωμί» (στο ποίημα **3** του Βρεττάκου) και «τα μάτια η πείνα εμαύρισε» (στο ποίημα **4** του Σολωμού). Αναζητήστε τις σημασίες του «μαύρος» σε λεξικά και προσδιορίστε σε ποια από τις παραπάνω φράσεις το «μαύρο» χρησιμοποιείται και με μια *άλλη* σημασία, όχι μόνο εκείνη του χρώματος. [γλωσσικός & λογοτεχνικός γραμματισμός – σύγκριση κυριολεκτικής / μεταφορικής σημασίας της λέξης]
6. Στο ποίημα **3** του Βρεττάκου υπάρχει μόνο ο μικρός Ιησούς και το πουλί. Ποια στοιχεία (λέξεις, φράσεις, εικόνες) μέσα στο ποίημα δικαιολογούν την «ειρήνη» στον τίτλο;
7. Γιατί πιστεύετε το ποίημα **3** του Βρεττάκου μπήκε μαζί με τα υπόλοιπα; [αξιακό περιεχόμενο: είναι ένας ύμνος στην ειρήνη, που *προϋποθέτει* ελευθερία]
8. Αν ήταν να βάλετε εσείς έναν τίτλο στα ποιήματα, ποιον θα διαλέγατε;
9. α) Σε ποια από τα παραπάνω ποιήματα έχουμε έναν αφηγητή, και όχι τον πρωταγωνιστή, που «μιλάει»; Να το αποδείξετε. β) Τι συμβαίνει στο **4**; Αυτός που βλέπει/περιγράφει και αυτός που μιλάει είναι το ίδιο πρόσωπο; [η περιγραφή φαίνεται να γίνεται από το ίδιο πρόσωπο, μέχρι το σημείο που μιλάει ο Σουλιώτης]. Τι αιτιολογείται στην περιγραφή από τα λόγια του Σουλιώτη; [το «βαρύ» τουφέκι εξαιτίας της πείνας, της εξάντλησης]

10. Ποιο από τα ποιήματα 1-4 είναι σε «ελεύθερο στίχο»; Να το αποδείξετε με συγκεκριμένα στοιχεία της μορφής του, συγκρίνοντας με τα άλλα ποιήματα που σας δίνονται.
11. Αν ξαναγράφατε εσείς το ποίημα του Βρεττάκου, σε ποια σημεία θα χωρίζατε τους στίχους; Συγκρίνετε τις εκδοχές που γράψατε, και συζητήστε τι σας παρακίνησε να ξαναγράψετε το ποίημα έτσι.
12. Το ποίημα του Καρυωτάκη είναι «σονέτο». Αναζητήστε σε ένα εγχειρίδιο μετρικής ή σε ένα λεξικό λογοτεχνικών όρων τα χαρακτηριστικά του είδους και εντοπίστε τα στο ποίημα 1. Είναι κανονική η χρήση σονέτου για το θέμα; [συνήθως τα σονέτα είναι λυρικά, υμνούν τον έρωτα – εδώ ο Καρυωτάκης κάνει μια ανατροπή, χρησιμοποιώντας το είδος για να υμνήσει έναν ήρωα. Επίσης, τα σονέτα γράφονται συνήθως σε 11σύλλαβο, αυτό του Καρυωτάκη είναι σε βραχύτερους στίχους: 5σύλλαβους.].

*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αναφέρονται μόνο οι εργασίες που μνημονεύθηκαν στο παρόν δημοσίευμα. Σε αυτές μπορεί κανείς να δει πολύ περισσότερη βιβλιογραφία για το θέμα.

Αθανασοπούλου, Α. & Μπαζούκης, Α. (2015). 'Το Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας στη δημόσια εκπαίδευση της Κύπρου: στόχοι, καινοτομίες και εμπειρίες από την εφαρμογή του', *Νέα Παιδεία* 154, σσ. 87-126 (και ηλεκτρ. δημοσίευση στα ψηφιακά Πρακτικά του Συνεδρίου *Η Νεοελληνική Λογοτεχνία σήμερα: Κοινωνία και Εκπαίδευση*, Αθήνα, Ε.Κ.Π.Α. 2015, σσ. 30-77, http://tonephil.phil.uoa.gr/fileadmin/phil.uoa.gr/uploads/Tomeas_MNEF/istoselida_tnf/pdf_istoselida_tnf/Proceedings_LitSoc_2013_2015.pdf).

Αποστολίδου, Β.: Χοντολίδου, Ε. κ.ά. (2000). *Διαβάζοντας λογοτεχνία στο σχολείο... μια νέα πρόταση διδασκαλίας*. (Επιμ. Βενετία Αποστολίδου, Βικτωρία Καπλάνη, Ελένη Χοντολίδου). Αθήνα: *τυπωθήτω*/Γιώργος Δαρδανός.

Κανατσούλη, Μ. (2002). *Εισαγωγή στη θεωρία και κριτική της παιδικής λογοτεχνίας σχολικής και προσχολικής ηλικίας*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press (α' έκδ. 1997).

Κατσίκη-Γκίβαλου, Α. (2005). 'Εισαγωγή' στον τόμο: *Η Λογοτεχνία στο σχολείο. Θεωρητικές προσεγγίσεις και διδακτικές εφαρμογές στην Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση*. (Επιμ. Τζίνα Καλογήρου, Κική Λαλαγιάννη). Αθήνα: *τυπωθήτω*/ Γιώργος Δαρδανός.

Νικολαΐδου, Σ. (2009). *Λογοτεχνία και Νέες Τεχνολογίες. Από τη θεωρία στη διδακτική πράξη*. Αθήνα: Κέδρος.

Καλογήρου, Τζ. (2005). *Τέρψεις και ημέρες ανάγνωσης*. Αθήνα: Σχολή Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου.

Σουλιώτης, Μ. & συνεργάτες (2012). *Δημιουργική γραφή. Οδηγίες πλεύσεως*. Λευκωσία: Υπουργείο Παιδείας και Πολιτισμού – Παιδαγωγικό Ινστιτούτο Κύπρου, Υπηρεσία Ανάπτυξης Προγραμμάτων.

Φρυδάκη, Ε. (2003). *Η θεωρία της λογοτεχνίας στην πράξη της διδασκαλίας*. Αθήνα: Κριτική.

ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΚΟΜΒΟΙ

Το Πρόγραμμα Σπουδών Λογοτεχνίας της Κύπρου είναι αναρτημένο στο:
http://www.moec.gov.cy/analytika_programmata/analytika_programmata/logotechnia.pdf

Ο οδηγός δημιουργικής γραφής του Μ. Σουλιώτη και των συνεργατών του:
http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/logotechnia/analytika_programmata/dimiourgiki_grafi_ekpaideftikos.pdf

Τα διδακτικά εγχειρίδια της σειράς *Ο λόγος ανάγκη της ψυχής* (6 τεύχη) για το Γυμνάσιο:
http://www.schools.ac.cy/eyliko/mesi/Themata/logotechnia/didaktika_encheiridia.html

Το πλήρες υλικό του Προγράμματος για τη Δημοτική Εκπαίδευση:
<http://www.schools.ac.cy/klimakio/Themata/logotechnia/index.html>

και για τη Μέση Εκπαίδευση:
<http://www.schools.ac.cy/eyliko/mesi/Themata/logotechnia/index.html>